

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Культура
України

Випуск 7
Мистецтвознавство

Збірник наукових праць

Харків
2000

НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІСЕНЬ В.С. ЗБОРОВЦЯ

Вперше розглянута пісенна творчість В.С. Зборовця - дослідника українського фольклору, мовознавця 20-30-х рр.

Відродження української культури на початку ХХ століття збудило національну самосвідомість народу. Не з русифікованих міст, а переважно з українських сіл прийшла нова генерація талантів, яка зі скарбниці рідної мови здобувала культурні цінності світового значення. Селянство кінця ХІХ-початку ХХ століття дало нам В. Винниченка, О. Олеся, М. Драй-Хмару, Є. Маланюка, М. Куліша, О. Вишню, Г. Косинку, В. Підмогильного, П. Панча, В. Поліщука, М. Семенка, А. Головка, Д. Бедзика, А. Малишка, І. Микитенка, В. Минка, А. Шияна, Ю. Яновського, І. Мар'яненка, А. Бучму і багатьох інших. Такого дійсно вулканічного вибуху духовності не знала жодна нація Європи у ХХ столітті.

До "селянської генерації" належав і Василь Степанович Зборовець - відомий свого часу мовознавець, фахівець з історії мови західних і південних слов'ян. На жаль, забута його наукова діяльність і зовсім невідома пісенна творчість. Він народився 7 березня 1889 р. у селі Гаврилівці Кам'янецького повіту Подільської губернії у родині заможного селянина, в якій було 9 дітей. В.С. Зборовець закінчив учительську семінарію (1908), склав іспит у Хотинському міському училищі і дістав звання вчителя.

Утворення Української Народної Республіки відкрило перед 29-річним учителем шлях до вищої освіти. За часів гетьмана П. Скоропадського у Кам'янець-Подільському було засновано Український державний університет, який згодом став осередком національних культурних сил Поділля. У 1918 р. В.С. Зборовець - вільний слухач філологічного відділу університету. В студентські роки його двічі мобілізували військові - петлорівці, поляки - як бувшого прапорщика царської армії. Почалася збройна боротьба України проти радянської влади. У 1924 р. Кам'янець-Подільський захопила Червона Армія, і Василю Степановичу довелося закінчувати вже не університет, а інститут народної освіти зі спеціальності "Українська мова та література" (1922). Його залишили аспірантом при науководослідній кафедрі економіки та історії Поділля для наукової підготовки в галузі мовознавства. Тут його шлях перетинався з кількома відомими діячами української науки і літератури: у 1918-1922 рр. слухав лекції М. Драй-Хмари з поезики, слов'янознавства та історії польської мови, спілкувався з поетом В. Свідзінським.

С.В. Зборовець досліджував випоки української мови через вивчення давніх рукописів, порівняння слов'янських мов і засвоєння неосяжних багатств усної народної творчості. На початку 20-х рр. брав участь у наукових експедиціях, вивчав західні та південні українські діалекти, записував народні пісні, приказки, гумор. Його постійним супутником і порадником стала невеличка книжечка кишенькового формату

“На всякий випадок життя. Народні приказки і прислів'я”, яку було видано в Києві 1917 р. на хвилі відродження Вітчизни. Укладачі збірки, а серед них і В.С. Зборовець, у передмові зазначали: “Мудрість народу, висловлена в стислих і дотепних приказках і прислів'ях, відбиває в собі і дух його мови, і його життєву філософію. Нині відродження України- ознайомлення з цими перлинами української народної творчості для тих людей, що саме тепер ніби повертаються з мандрів до рідної хати, має не лише академічне, але й практичне значення. Уявляючи собою концентрований плід народної дужкої думки і життєвого досвіду, наші приказки не тільки доводять красу, надзвичайну барвистість та дотепність народної мови, але є додатком до літературного лексичного багачу”[1]. Сказане давно, а сприймається як звернення до сучасного читача. Дійсно, багато є спільного: на початку ХХ століття, як і сьогодні, Україна немов прокинулась після тривалого сну, і люди повернулися до скарбниць рідного слова, щоб відчутти себе українцями.

Цікава побудова книжки “На всякий випадок життя”. Вона має розділи: “Народний календар”, “Доля. Бог. Правда. Щастя. Багатство. Гроші. Торг та борги. Бідуння. Голода”, “Розум та дурість”, “Праця”, “Існування людини”, “Почуття”, “Вдача людини”, “Громадські відносини”, “Духовенство”, “Національності”, “Сентенції”, зміст яких охоплював майже всі періоди існування людини від народження до смерті. Це були правила народного життя, віковічні істини, в яких відбилися різні історичні часи. В.С. Зборовець вбачав у прислів'ях, які містять у собі повчання або пораду, неперевершені зразки народної мудрості, золоті крупинки художньої творчості, широко використовував їх у власній мові.

Вивчення українського фольклору на початку ХХ століття мало великий вплив на розвиток мовознавства. Виходять друком праці “Курс українського язика” (Київ, 1919), “Чистота і правильність української мови” (Львів, 1925) І. Огієнка, “Нарис історії української мови” (Київ, 1927) професора П. Бузука, “Нарис історії українського язика” (Київ, 1927) професора Г. Тимченка. Свій внесок у вивчення української мови зробив і В.С. Зборовець, який з 1926 р. жив у Харкові, працював на посаді доцента кафедри української мови та літератури у Всеукраїнському інституті народної освіти, був членом редколегії журналу “Червоний шлях”, друкував на його сторінках наукові статті. Разом з іншими мовознавцями брав участь у підготовці підручника “Загальний курс української мови” (1929), виданого за редакцією професора Л.А. Булаховського. Головна праця В.С. Зборовця “Нариси з сучасної лексики української літературної мови” (1931) залишилися в рукописі.

Усна народна творчість мала великий вплив не лише на мовознавство, але й на українську поезію 20-30-х рр. Поети знайшли літературну форму, близьку до народної пісні. Склалася унікальна культурологічна ситуація, коли від науки до поезії - один крок. Поетами були відомі київські професори М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, М. Рильський, О. Бургардт. Дійсно, наука ставала поезією, а поезія- наукою. Немов титани італійського

Відродження, митці України були і науковими дослідниками, і творцями нової культури.

В.С. Зборовцю були притаманні ці риси: гармонія науковця і поета. Він співав українські пісні, грав на скрипці, писав ноти і все це робив так легко, невимушено, неначе не існувало перепони між його науковими дослідженнями і захопленням музикою, піснями. У віршах В.С. Зборовцю поталанило передати сам дух народної поезії, логіку образного мислення українського селянства. Фарбами усного народного твору так і світиться його пісня “Зима прийшла”:

Вранці повставали,
З хат повибігали.
Гей-но! Що за диво!
Хтось розсипав мливо,
Притрусив доріжки,
Слід замів хтось трішки.

Заніміло поле.
Щось у пальці коле.
Вуха й ніс червоні.
Ржуть десь білі коні.
Гості вже прибули,
Спали і не чули.

Дай-но там кожуха.
На ось шаль на вуха.
Нічка у куточку
Присипляє дочку.
Видно крізь віконця
Мливо замість сонця. [2]

Зима розгорнута у пісні як магічна дія природи, як перехід всього існування людини у новий стан. Щось таємниче відбулося навколо, і світ дивно змінився, зачарований білим зимовим кольором. Але ж слова “зима”, “сніг” відсутні у тексті пісні. Вона побудована у формі народної загадки, відповідь на яку можна знайти з допомогою образу розсипаного млива. Це і є тим поетичним кодом, який пов’язує професійні вірші з традицією усної народної творчості. Цілком реальна подія- зустріч з першим снігом- набуває у пісні казкових прикмет. Царство Холоду і сліпучого снігу загострює перш за все фізичні відчуття: вранці люди вибігають з теплих хат, здивовані зміною пейзажу, мороз хапає їх за пальці, вуха й ніс, і тут цілком природно з’являється кожух та інший теплий одяг. Хатне тепло протистоїть Холоду ззовні. Досягнута фізична і душевна рівновага дозволяє спокійно крізь вікна милуватися “мливом”.

У творі В.С. Зборовця вражає зміна темпу: вибігають сполохані люди, які нібито не розуміють, що сталося. Але вже у другому куплеті темп спадає, бо від Холоду застигло поле, замерзли легко одягнені спостерігачі. У третьому куплеті темп знову помітно зростає через протидію Холоду, але не досягає *crescendo*, оскільки головний ефект вже є: загадкове “мливо” вкрило землю. Пісню збагачує саме народна образність: “Хтось розсипав мливо”, “Заніміло поле”, “Ржуть десь білі коні”. Як це зрозу-

міти: реальні коні припорошені снігом, чи звуки білої хуртовини? Прямої відповіді немає і не може бути. Це образ, який визначав загальну тональність пісні. Звернемо увагу ще на такі поетичні знахідки: “Гості вже прибули, спали і не чули” (додаюча образна інформація, яка контрастно підкреслює головну подію- появу “млива”); “Нічка у куточку присипляє дочку” - образ, що не тільки вносить особливе почуття дому, родини, але й вмкається в більш масштабний образ зимового сну. Автор детально розробляє звукові елементи пісні “Зима прийшла”. Підбором слів, які однаково звучать, за допомогою внутрішніх рим, звукових повторів він передає загальний настрій твору. Музичний принцип- головний в поезії В.С. Зборовця. Йому подобається грати словами, прислухаючись до того, як вони звучать. Певним добром голосних звуків (а, о, у) створюється образ пейзажу - поля, вкритого першим снігом, і поетичного світу селян. Збереглися ноти цієї пісні.

Українські поети нової генерації надавали особливого значення музичності вірша, магії звучання. В.С. Зборовець майстерно використовував імітацію звуків. Його жаргівлива пісня “Горобці” цілком побудована на звуконаслідуванні або звукоутворенні:

Щебетали горобці:
Гей, ми, хлопці-молодці!
Цінь-ціріль, цінь-ціріль!
Не злякає нас зима,
Хоч тепла у нас нема.
Цінь-ціріль, цінь-ціріль!
Як насипле снігу,
Заб'ємось під стріху,
А як сонце позове,
Наша пісня оживе.
Цінь-ціріль, цінь-ціріль!
Щебетали горобці:
Гей, ми, хлопці-молодці!
Фррр...

Зміст і проста фактура вірша вражають якоюсь чарівною легкістю, невимушеністю і національним колоритом. Це не горобці взагалі, що живуть у будь-якій країні. Вони - “хлопці-молодці”, які ховаються під стріхами українських хат і звикли по-козацьки сприймати і холод, і спеку, долати життєві негаразди. Птахи щебечуть - цвірінькають свою звичайну пісню і одноставно розмовляють, як люди, що мріють про весну і тепло, і це створює неповторне поетичне враження. Автор дає можливість горобцям посидіти на гілках, поспівати, а потім, як це завжди буває, - фррр, і птахів немає. “Горобці” - це маленьке диво, що трапляється в поезії не так часто.

Поетичні здібності В.С. Зборовця яскраво виявилися і в жанрі українського романсу. Цьому сприяли особливі обставини. Як відомо, українізацією були охоплені всі службовці, що готували ділові папери. Для тих, хто не володів українською мовою, у Харкові працювали спеціальні курси, де викладав і Василь Степанович. Там відбулося його знайомство з Ганною Володимирівною Случанівською, в яку він закохався без надії, бо чарівна курсистка була на

13 років молодшою від нього. Свою романтичну мрію про взаємне кохання, яке здавалося йому тоді неможливим, він втілює у пісні “Я б хотів”:

Не спав би і не їв
І тільки б я хотів,
Щоб голос райський,
Як мед той майський,
В ушах моїх дзвенів...

О, я б хотів!

Святим би не моливсь
І тільки б я дививсь
На гру її лица
І слухав без кінця,
І трохи не втомивсь,
Я все б дививсь!

Нікого б не питав,
Бо сам би добре знав,
Як мед солодкий пить,
За рученьку водить
Її б не перестав,

Бо сам би знав!

Нехай кругом бушує,
Нехай вона почує,
Як край її вікна,
Немовби я без сна,
Мов тїнь моя ночує,-
Нехай ночує!

Музичним контрапунктом цього романсу є засоби українських народних пісень: епіфора, протиставлення і повтор, з допомогою яких автор поступово усвідомлює глибину, поетичну красу, романтику і магічну дію свого почуття до коханої жінки. На духовний шабель кохання герой підносить, відмовляючись від фізичної потреби (не спав би і не їв), від релігії (святим би не моливсь), від порад інших людей (нікого б не питав). Буденному існуванню поет протиставляє романтичний світ кохання, в якому мріє знайти особисте щастя. Романс уславлює едем любові, де звучить райський голос коханої, її медові уста дарують поцілунки, але все це лише в уяві ліричного героя.

Тому реальний образ коханої доповнюється художніми елементами, близькими до народних пісень (голос райський, як мед той майський, за рученьку водить її не перестав, мед солодкий пить). Апофеозом твору є романтичний образ поетової тині, яка ночує край вікна, оберігаючи сон коханої. У кожній строфі ліричний настрій створюється завдяки повтору певних слів: І тільки б я хотів - О, я б хотів!; І тільки б я дививсь - Я б все дививсь!; Бо сам би добре знав - Бо сам би знав!; Мов тїнь моя ночує - Нехай ночує! Ноти відбивають ліричну природу саме українського романсу.

Отже, з кохання і наукової праці розпочиналося для В.С. Зборовця нове життя. У серпні 1930 р. він пише до Г.В. Случанівської: “Сьогодні третій день я у Києві. Працюю зараз у Науковій бібліотеці при Академії” [3]. Та хмари над ним вже збиралися. Його наукова і поетична творчість розквітла у період Відродження вітчизняної культури і була насильно перервана на початку 30-х рр., коли розпоча-

лося винищення української інтелігенції. Василя Степановича заарештували у Харкові 3 лютого 1933 р. Його звинувалили у тому, що він як прапорщик служив у військах Скоропадського і Петлюри, а за радянських часів вступив до міфічної Української військової організації, яка буцімто ставила метою відокремлення України від Росії шляхом збройної боротьби. Слідчі органи вважали, що УВО мала виникнути під дахом наукового товариства при ВУАН, яке було організовано в 1924р. у Кам'янці-Подільському, щоб об'єднати професорів та вчителів для проведення шкідливих акцій перш за все в галузі науки. До участі в УВО тоді залучали багатьох українських науковців, які мали військове звання ще з дореволюційних часів і тому вважалися потенційними ворогами радянської влади.

В.С. Зборовця примусили підписати зізнання в тому, що він “як український націоналіст проводив активну контрреволюційну роботу, займався шкідливою діяльністю на науковому фронті”. Оскільки ніяких речових доказів цього “злочину” слідчі не знайшли, було оголошено порівняно м'який вирок: 3 роки ув'язнення у виправно-трудовацькому концтаборі, рахуючи від 29 березня 1933 р. Так доля закинула Василя Степановича у Свирський виправний табір №864 поблизу міста Ладейне поле. Фактично це було вислання з правом листування. Моральний стан В.С. Зборовця був важким. Не суворий, холодний північний край терзав його тіло і душу, а несправедлива кара системи, що позбавила його нормального життя, можливості наукової праці, розлучила з Україною. Мотив безнадійності є і в листі: “Спасибо тебе, Нюсенька, что не забыла меня, хотя может быть и лучше для тебя было бы меня забыть”. Єдине, що надавало йому сили, це любов до дружини Ганни Володимирівни, якій він писав: “Вчера был хороший солнечный день. Я сидел на лавочке и смотрел на реку, на песчаные берега, на зеленый лес. А вверху грело солнышко. И мои мысли все были о тебе, Нюсенька моя милая. А когда придет вечер и зарумянится небо вечерней зарей, я опять мыслями с тобой, и мне хочется говорить стихами”. Так у 1934 р. на засланні створена експромтом віршована сюїта про різні пори року.

Отзвучало лето
С его теплом и светом.
За ним и осень промелькнула,
Как в море утонула.
Были надежды и желанья,
Остались воспоминанья.
Бывало, небо- бирюза!
Под ним средь леса озеро-слеза.
К нему купаться приходил,
Тебя искал и не находил.

Як спомин виникає тема його пісні “Зима прийшла”:

Теперь у нас сама
Проказница-зима.
В рукавицах на руках
И валенках на ногах.
Идет, шагает,
Белым пухом посыпает,

К печке теплої загоняет,
Но работать не мешаает.

Щирі ліричні вірші відбивають внутрішній стан автора через його ставлення до пейзажу: сум змінюється бадьорістю, вірою в те, що звільнення відбудеться незабаром. З'ясувалося, що у Харкові вийшла помилка: замість двох років йому дали три. 26 червня 1935р. він повідомляв Ганні Володимирівні: "Вопрос об освобождении - вопрос одного-двух месяцев". Це листи і вірші в'язня, який уже пройшов обробку в машині сталінських репресій. Відразу помітно, що вони написані російською мовою. Звинувачений в українському націоналізмі, В.С. Зборовець не наважується дратувати цензуру НКВС. Звертаючись до коханої жінки, якій присвятив колись романс "Я б хотів", автор ховається під маскою російського поета. Але незмінною лишається народна основа творів: порівняння, епітети, метафори, весь арсенал - зі скарбниці фольклору.

В.С. Зборовець повернувся з неволі у 1935 р., але наукову працю і поезію залишив. Українських інтелігентів вбивали не лише фізично, їх вбивали морально. Ім'я вченого, якого добре знали в наукових і письменницьких колах 20-30-х рр., після війни через замовчування забули. У 1957 р. справу В. С. Зборовця було переглянуто, а його реабілітовано.

Пісенна творчість В.С. Зборовця - характерне явище свого часу, коли сталося зближення наукового і фольклорного пластів культури. Для багатьох науковців дослідження української мови переливалося у поезію, яка генетично близька до усної народної творчості і втілює духовний зв'язок епохи національного Відродження з культурою і мистецтвом українського селянства. Цілком природно, що саме мовознавці звернулися до невичерпних джерел народних пісень, глибоко усвідомлюючи їх і як згусток пам'яті культури, і як основу національного буття. Створені науковцями пісні у своїй народній формі знову поверталися до фольклору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *На всякий випадок життя*. Народні приказки та прислів'я. - К., 1917.- С. 3-4.
2. *Подається за матеріалами сімейного архіву В.С. Зборовця*. 3. *Там само*.

Надійшла до редколегії 19.10.2000 р.